

કવિવ્યક્તિત્વથી અંકિત નિરાળો કાવ્યસંગ્રહ | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

ઘટના ઘાટે : હરિકૃષ્ણ પાઠક, રંગદ્વાર પ્રકાશન, અમદાવાદ-૯, પ્ર. આ. ૨૦૦૯, પૃ. ૮૦, કિં. રૂ. ૭૦/-

પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘સૂરજ કદાચ ઊગે’ (૧૯૭૪), પછી નવીનોખી ભાતનો નિરાળો કાવ્યસંપુટ ‘અડવા પચ્વીસી’ (૧૯૮૪), ૧૯૯૫માં ‘જળના પડવા’, ૨૦૦૫માં ‘રાઈનાં ફૂલ’થી બરાબર પ્રતિષ્ઠિત થયેલા કવિ હવે ૨૦૦૯માં લઈને આવે છે ‘ઘટના ઘાટે’. જોઈ શકાય છે કે સાડાત્રણ દાયકામાં પાંચ કાવ્યસંગ્રહો આપનાર હરિકૃષ્ણભાઈને સંગ્રહો કરી દેવાની ઉતાવળ નથી. નિરાંતે, ઠરીથંભીને લખવું ને કંઈક નવપ્રસ્થાન કરવું એવો આશય ધરાવતા કવિ છે. સ્વસ્થ, ગંભીર, પ્રશિષ્ટ લાગતા કવિ ‘સ્વ’ને તથા જગતને કંઈક મરમાળી દષ્ટિએ જોતા, વિસ્મયથી સ્પંદિત થતા સર્જક છે, વાર્તાકાર, સહૃદય-વિવેચક પણ છે. આથી એમની પાસેથી પ્રાપ્ત કવિતા પણ એમના કવિવ્યક્તિત્વના સકલ અંશોને પ્રગટ કરી રહે છે. ‘વળતી વાટે, ઘટના ઘાટે’ – ઉદ્દગારતા કવિશરીર, હૃદયમનની પક્વતાનો પણ સંકેત કરતા જણાય છે.

સંગ્રહમાંથી પસાર થતાં પ્રતીતિ થાય છે કે કવિએ ‘ઘટના ઘાટે’માં એમના અંતર્મુખી અભિગમથી ભીતરી સંચલનોને ઓળખવા અને આલેખવા કવિતા જેવા અભિવ્યક્તિ માધ્યમનાં જૂજવાં રૂપો નિર્મા આપ્યાં છે. ‘સ્વ’ને નિહાળતાં જાણ સ્વયં એક ‘ઉખાણું’ લાગે એવો આપણો સૌનો અનુભવ છે. આ કાવ્યોમાં એવી આત્મલક્ષી નિરૂપણરીતિ સદા નજરે પડે છે. સ્મરણસંવેદન અહીં ક્યાંય મુખર બન્યા સિવાય અલપઝલપ અણસાર કરતું મનોગતનો તાગ આપે છે. એમાં પ્રીતિસ્પન્દની લકીરો જુદાઈની અણિયાળી ધાર જેવી ઝબકી જાય છે. ગીતોમાં, માત્રામેળી લયમાં, દોહરામાં એ ભાવસ્પંદ બોરડીના વાંકડિયા કાંટાની જેમ વાગ્યા વગર નથી રહેતો. સંગ્રહમાં આ મનમેળાપની મુદ્રાઓ અહીંતહીં વેરાવેલી પડી છે, સંગ્રહનું એ એક આસ્વાદ્ય તત્ત્વ છે. પ્રથમ ગીતે ‘અમથું ક્યારેક’માં સાંભરતું ‘કોક’ ભલે ‘દ્વિ-અક્ષરી’ હોય પણ આખા ગીતમાં કેવું વિસ્તરી રહે છે !

વિણ વરસાદી વાતાવરણમાં પણ એ રોમાંચિત કરી મૂકે છે :

‘એમાં વાછટનો વ્હમ સ્હેજ જાગે :

કોક વરસી રહ્યું છે એમ લાગે !’

ખાલી આંગણ, ખાલી ફળિયા અને સૂની શેરીમાં પણ –

‘ત્યાં ઓચિંતા ઘૂઘરા ઘમકે,

ને ભીતર કો’ ઠમકે : અમલ ઘન ઘેરા ચડે !

એવું અમથું ક્યારેક કોક સાંભરે !

ગીત માટે કહેવાય છે કે એના ભાવનિરૂપણમાં સ્ફુટ-અસ્ફુટ વ્યંજના આસ્વાદ્ય બની રહે. ‘ઘટના ઘાટે’નાં ગીતોમાં સહૃદય ભાવકને આ સૂત્ર એના ભાવ અને અર્થ-ભાવાર્થથી હૃદયમન – ઉભયને પ્રસન્ન કરશે.

આવાં અન્ય ગીતોનો પણ નિર્દેશ કરી શકાય. ‘અમને પડ્યા પીડના હેવા’, ‘ભણકારા ભાંગીને’, ‘આજે આંખો ફૂટી છે’, ‘ઝાંઝર ઝણક્યાં’, ‘અવરથ’ જેવાં ગીતોનો ભાવપરિવેશ પણ અતીતના રણને ખણતાં ફૂટી નીકળેલા વીરડા જેવી છાલક મારી રહે છે. ‘અમથું’, ‘કોક’,

‘કાંઈ’ જેવાં પદોનો પ્રયોગ સૂચવે છે કે સંવેદનને ‘સમજવું’ કપરું છે, એ અનુભૂતિનો જ વિષય છે ! ‘અવરથ’માં આપણા વિલીન થતા જતા ગ્રામીણ ગૃહસંસારનો ચિતાર હૃદય રીતે ખડો થઈ જાય છે. ‘અવરથ’ અને ‘મોઘવટ’માં નારીહૃદયની સંવેદનાને આત્મોદ્દગાર-રીતિમાં પ્રભાવક રીતે ગીતમય અભિવ્યક્તિ આપી શકાઈ છે.

મોઘવટ કેટલડી હું કરું ?

પાતળ-પડિયો-પાણી મૂક્યાં

રાંધ્યું છે તે ધરું,

મોઘવટ કેટલડી હું કરું ?

‘ઘટના ઘાટે’નાં ગીતો એની ભાષિક લાક્ષણિકતાથી પણ સહૃદયનું ધ્યાન આકર્ષે છે. ‘અંગ ઉધાર’, ‘દૂજો’, ‘જાત-મૂચરકે’, ‘અવસ્થા’, ‘કેટલડી’, ‘એટલડી’, ‘અકારથ’, ‘ખાલકી પડે’, ‘અથરો અથરો બેસું’, ‘કળીએ કપાણો’, ‘નામું નાખી દીધું’, ‘જાંગડ જોગવી લીધો’ જેવા અનેક આપણા વાણીલહેકાના શબ્દો અહીં પદાવલિનો રમ્ય અંશ બની ગયા છે. કવિની જનમભોમકા અને ઉછેરનો પ્રદેશ સૌરાષ્ટ્ર, એટલે ત્યાંની લોકબોલી, રૂઢિપ્રયોગો – વાણીલહેકા બધું આ ગીતોમાં ત્રેવડાપૂર્વક પ્રયોજાયું છે.

શ્રી પાઠકનો ભીતરનો રંગ ‘ગેરુવો’ કે ‘રાખોડી’ છે. એટલે એમનાં ગીતોકાવ્યોમાં એ મિજાજ પણ સુપેરે વ્યક્ત થાય છે. ‘ઘટના ઘટી’, ‘અવઢવ-ઉંબરે’, ‘કળીએ કપાણો’, ‘જીવ તું જંપ હવે તો જરી’, ‘તેડાં’, ‘વાગે છે ચોઘડિયાં’, ‘શું રળ્યો ?’ ‘તો જીવો’, ‘છાની રમત્યું’, ‘દરિયો તો છે’, ‘દરિયો’ જેવાં ગીતોમાં આ સંસારની લીલા પ્રત્યેની નિર્ભાન્તિ, આત્મખોજ, આત્મબોધ જેવી ભાવસ્થાયા અહીં આત્મોદ્દગારની રીતિમાં ગીતમય આવિષ્કાર સાધે છે. ‘જીવ તું જંપ હવે તો જરી / આખડવામાં ગયું આયખું, હવે ઠામ થા ઠરી’ અને ‘છોડ બધી જંજાળ, જોઈ લે ઊપડી તારી તરી’ જેવી પંક્તિઓમાં સ્વગોક્તિ (Soliloquy)ના નિરૂપણ-અભિગમમાં વેધક આત્મપ્રતીતિ અનુભવાય છે. ‘મનવા’, ‘નૂગરા’ જેવાં ઉદ્દબોધનોમાં કઠોર આત્મશોધન થતું જોવા મળે છે. ‘ઘટના ઘાટે’ શીર્ષકને સાર્થ બનાવી રહે તેવાં આ ગીતો ઘટઘટના ઊંડાણમાં નિમજજન કરાવે છે. ‘વરી હું’માં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો મધ્યકાલીન મીરાંના ઘટમાં ઊતરવાનો પણ સારો પ્રયાસ છે. ‘અમે દ્વારકા આવ્યા’ અને ‘ધુંઆધારની ધારા’ જેવાં સ્થળલક્ષી કાવ્યો પણ તાદશ વર્ણનચિત્રો કંડારે છે.

‘કોક સવારે’, ‘વ્હાલને વધામણે’, ‘મનનાં મલોખાં’, ઢાળ મળે ત્યાં ધોડું’, ‘શું જોયું’માં માનવીય સીમાના એકરાર સાથે અંદરની ઊલટ-અબળખા સરસ રજૂ થાય છે. ‘વ્હાલને વધામણે’નો વ્યંગ આ રીતે ગીતમાં આલેખાયેલો જોતાં આનંદ થાય. ‘પલ હુંસા, પલ રોયા’, ‘ક્યા કરના, ક્યા કહેનાજા’, ‘અબ તો હુંસા ભરે ઊડાન’ જેવા હિંદીમાં રચાયેલાં ગીતોમાં સંવેદનની સહજસુંદર અભિવ્યક્તિ થઈ છે. ‘સાધુની તાંબડી’માં જેવું ગીત જૂના ગામડાનો હાડોહાડ અનુભવ ધરાવતો કવિ જ રચી શકે. આ લખનારને અનુભવ હોઈ એને સાનંદ માણ્યું !

અહીં “ ‘તમે’ના કવિને”, ‘મનહરા’, ‘શબ્દપારખ’, ‘આહ્લાદના કવિને’ જેવાં વ્યક્તિલક્ષી કાવ્યો પણ એમાંની કવિતાની નિસબતને કારણે આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. ‘ધરે છે એકાદી પળ’ જેવું સોનેટ પણ ઘાટીલું છે.

શ્રી હરિકૃષ્ણભાઈને ગીતની માફક ગઝલ પણ ઠીક ફાવી છે, એની પ્રતીતિ સંગ્રહમાં લાંબી-ટૂંકી બહરની રચનાઓ જોતાં થાય છે. ‘આનંદનું ઇજન’માં તેમની ‘કવિતાની સમજ’ યથોચિત ઉક્તિમાં પ્રગટ થઈ છે.

**કવિતા તો આખરમાં કવિતા જ હોય,
ભલે ગીતમાં, ગઝલમાં, અછંદમાં કે છંદમાં.**

કાવ્યરીતિના વૈવિધ્યમાં ‘કવિતા એટલે કવિતા એટલે કવિતા’એ તેમનો આદર્શ સર્વસ્વીકાર્ય કરે છે. કવિઓને તેમણે કાવ્યલેખન દ્વારા ‘અખંડઆનંદ’માં આનંદ માણવાનું ઇજન યોગ્ય રીતે આપ્યું છે. જોકે એમાંય એમની ‘હળવી નાડ’ તો ધબકે જ છે !

કવિએ પીડનો પણ બરાબર મહિમા કર્યો છે. ‘પડયા પીડના હેવા’ અને ‘પીડના દુહા’ જેવી રચનાઓમાં આપણા પડછાયાની જેમ ભેગી જ રહેનારી પીડના નવાણનાં ઊંડાં જળ તાગવાનો પ્રયાસ કર્યો, ‘પીડા’નું આપણને વ્યસન છે, એના ‘હેવા’ છે, એના વિના કેમ રહેવાય ! મનહર, દોહરા આદિમાં તેઓ લાંબી રચનાઓમાં પણ સાદંત આસ્વાદ્યતા જાળવી શકે છે. ગઝલની ટૂંકી બહરમાં પણ વ્યથાનો ‘બરછી ઘા’ ‘મનહરા’માં મનહર મોદીને અર્પાયેલી સ્મરણાંજલિમાં વીંઝ્યો છે. તેમાંનું મૂગું ડૂસકું કવિ સાથેની આત્મીયતા ધરાવનાર આ લખનારે પણ અનુભવ્યું છે. ‘બે અક્ષર તો બોલ, મનહરા, લગરીક આંખો ખોલ, મનહરા’ વાંચતાં એ અગિયાર દરિયાનો દાની કવિ આંખ સમક્ષ ખડો થાય છે.

શ્રી હરિકૃષ્ણભાઈ જેવા ‘હળવી નાડે’ લખનારા કવિઓ આપણી પાસે વિરલ છે. એમનો સંગ્રહ ‘અડવા પચ્ચીસી’ વાંચીને ખુશ થયેલા ઉમાશંકરે ‘તમારું આડવ્ય ગમ્યું’ જેવો ઉમળકાભર્યો ઉદ્ગાર કથપરના પત્રમાં કાઢેલો છે. અહીં ‘ઘટના ઘાટે’માં ગીત-ગઝલ-માત્રામેળી રચનાઓમાં તેમની નરવી-મરમી વ્યક્તિતા પ્રગટતી દેખાય છે. ‘સાખણો બેસ’, ‘સાધુની તાંબડી’માં તથા ‘મૈં કા કરું કહો જી’, ‘જીવ્યા જે જમાનો’, ‘આનંદનું ઇજન’, ‘તારશે એ નાવડું’, ‘જ્ઞાતિના દુહા’, ‘સાક્ષર બાવની’ જેવી કૃતિઓને માણવાનું ઇજન છે. એનાં અવતરણો ન હોય ! ‘સાક્ષર બાવની’માં કેટલા કવિ-લેખકોની વ્યક્તિત્વલકીરો તેમનાં ચશમાંમાંથી ચળકતા હાસ્યને દેખાડતી ઝિલાયેલી છે ! ‘ઋતુરંગ’નાં લઘુકાવ્યો, ‘ઋતુચક’ની નિસર્ગછટા રમ્ય છે.

‘ઘટના ઘાટે’ આપણા કવિતાસાહિત્યમાં એક નિરાળા અને કવિના લાક્ષણિક વ્યક્તિત્વને ઝીલતા કાવ્યસંગ્રહ તરીકે એનું સ્થાન નિયત કરી લે છે.